

*Prof. drd. ION PETROVAI
Petrova*

În secolele XVII și XVIII în Maramureș se copiau cărți scrise sau tipărite în Moldova, fapt ce dovedește legăturile culturale între aceste două ținuturi. Dovadă în acest sens sunt manuscrisele și copiile unor cărți religioase slavone sau române. Ion Diaconul din Năneștii Maramureșului a scris pe seama bisericii din Borșa la 18 noiembrie 1653 o **Cazanie slavonă**¹, în 1665 un **Mineiu slavon** și cele **Șapte taine** după ediția de la Iași a lui Varlaam, apărută în 1665. La Cuhea se copiază în 1690 Biblia lu Serban. Tot acum se semnaleză cumpărarea unor cărți religioase din Moldova și Țara Românească cum ar fi "Evanghelia de la București din 1645" cumpărată în anul 1651 la Vișeu de Mijloc, "Cazania de la Iași din 1643" adusă la Budești în 1647. Pe plan local, mai ales la Peri, a activat o tipografie unde s-a tipărit un molitvelnic și o evanghelie în limba română în anul 1696 precum și câteva cărți în slavonă. Tipograful acestor lucrări de la Peri a fost Svipold Fiol, venit din Cracovia, iar lucrările realizate de el s-au răspândit în Maramureș, dar și în ținuturile vecine ale acestuia.

După 1733, episcopul Muncaciului, Ion Giurgiu Pataki, care era român de origine, răspândește cărți religioase în toate satele Maramureșului și sprijină înființarea unor școli sătești.²

În plan arhitectural se ridică importante monumente de artă cu însușiri arhitectonice profund originale, specifice Maramureșului. Mănăstirilor și bisericilor existente li se adaugă și cele de la Sat Șugatag (1610), Rona de Jos (1652), Sârbi (1680), Giulești (1695), Cuhea (1722), Săcel (1728). Din cărămidă se ridică în această perioadă, timp de mai mulți ani, biserica romano-catolică din Sighet.

Bisericilor de lemn li s-a pictat interiorul de către pictori anonimi ridicați din mijlocul poporului și numiți popular zugravi. Astfel, între 1783 și 1811, a pictat biserici un zugrav anonim cărui se pare că-i aparține și pictura bisericii din Ieud. Cam în aceeași perioadă este consemnată activitatea meșterului Hodor Teodor, originar din Vișeu de Mijloc, care între 1755 și 1808 pictează bisericile din Cornești, Ferești și Bârsana. În aceeași perioadă au fost pictate și alte biserici de către alți zugravi. Alexandru Poneahile pictează între 1760-1762 biserica din Budești; Radu Munteanu pictează în 1780 biserica din Desești. Zugravul Zaharia pictează în 1775 biserica din Borșa, iar Radu Ștefan zugrăvește în același an biserica din Săliștea de Sus. Puțin mai târziu, între anii 1779 și 1800 este pictată și biserica din Rozavlea de către zugravul Filip.

În Maramureș putem constata că populația și-a dezvoltat o cultură materială și spirituală proprie, după cum acest ținut putea oferi condițiile necesare înfloririi ei, ceea ce s-a realizat în acest cadru geografic și istoric a cunoscut evoluția și tendințele specifice întregului spațiu românesc, unde, ca și în Maramureș, cultura materială și spirituală cunoștea o mare bogăție și varietate.

În tot acest timp creația populară a existat și, zicem noi, a dominat prin tradițiile populare care, peste veacuri, au ajuns întregi până astăzi. Cărțile și creațiile populare fac tot mai limpede ideea unității de neam și limbă care a dominat vreme îndelungată și stă la temelie Unirii de la 1859 și 1918, după prima încercare a lui Mihai Viteazu la 1600. "Existența pe întreg pământul românesc a unei terminologii folclorice de bază, în mare parte latină, a unor motive și specii literare muzicale, care sunt expresii ale unor obiceiuri, practici și credințe, dovedește o surprinzătoare unitate folclorică românească"³.

Mărturie stau creații ca **Miorița, Meșterul Manole, Bogatul și săracul**, care s-au întâlnit și în Maramureș la începutul secolului al XIX-lea, mărturisind că Țara Maramureșului a trăit și simțit, ca întregul spațiu românesc, de care, uneori, doar în aparență părea ruptă, deoarece în realitate n-a fost despărțită niciodată, mai ales că „**vămile cucului**” nu au fost închise nicicând între cele trei ținuturi românești: Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Condițiile istorice, în care a apărut și s-a dezvoltat creația poporului, a făcut ca literatura orală din Maramureș, asemenea celei din Ardeal, să cunoască într-o măsură destul de mare poezia înstrăinării, în bună parte rezultat al condițiilor grele în care românii transilvăneni își făceau serviciul militar.

Multe creații folclorice conțin reproșuri și blesteme vehemente la adresa împăratului ce-i trimitea pe feciori pe îndepărtate câmpuri de luptă în scopuri și interese străine românilor care atunci se răcoreau zicând: "Eu voios aș cătăni/La străini de n-aș robi".

Într-un studiu despre folclorul maramureșean Tănase Filip afirma cu îndreptățire: "Mergând pe urmele cronicarului Miron Costin, primul gânditor care apropie obiceiurile noastre de ale românilor, reprezentanții Școlii Ardelene, în special Samuil Micu, au transformat folclorul justificat într-un slujitor al istoriei, știința doveditoare a latinității noastre".⁴

Preocupările pentru folclor, în plan național, au fost larg popularizate și cunoscute în Maramureș prin publicații ca **Familia, Sezătoarea, Tribuna**, care publicau materiale folclorice, acceptând părerile în domeniu ale lui Alecsandri, Hașdeu, Simion Florea Marian și alții. Colaborările între diferitele societăți, care aveau, între altele, și preocupări pentru folclor, au avut în obiectivul lor și Maramureșul.

Cercul Orientul din București a acordat atenție și folclorului maramureșean.

În 1869 Ioniță Scipione Bădescu⁵, folclorist bihorean și bun prieten al lui Miron Pompiliu, vine în Maramureș la îndemnul amicului său, unde este considerat de autorități **agent al României**. Rodul acelei călătorii umbrită de greutate va consta în mai multe creații populare maramureșene care vor fi tipărite în 1870 în revista **Convorbiri literare** și pe care, suntem siguri, le-a citit și Mihai Eminescu, în sufletul căruia, vom afla mai târziu, s-a aprins dorul de Maramureș. Pe baza creațiilor lui Bădescu, în 1878, Alexandru Macedonski va rosti la Atheneul Român cuvinte de laudă la adresa folclorului maramureșean.

Cu toate aceste progrese reale trebuie să recunoaștem că profesorul Dumitru Pop are dreptate afirmând că mișcarea culturală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se încadrează în spațiul „...unei mișcări cultural-științifice mai largi, în care recunoaștem liniile generale ale activității desfășurate odinioară de corifeii Școlii Ardelene. Asistăm, într-adevăr, la cristalizarea în Maramureș a unei **Școli Ardelene întârziate**”⁶. Acest lucru este perfect explicabil prin poziția de margine pe care o ocupă Maramureșul în spațiul geografic românesc.

În cadrul acestei **Școli Ardelene întârziate**, cum o numește inspirat profesorul clujean, vom consemna apariția unor cărturari cu merite însemnate în plan cultural, care prin colaborările la tipăriturile transilvănene, cu creații proprii sau traduceri, au pus temei literaturii culte a Țării Maramureșului de care socotim că se poate vorbi cu deplină îndreptățire, ca și despre cea populară.

Emigrarea accentuată a maramureșenilor între 1700 și 1731 a făcut ca între fiii direcți ai Maramureșului să nu se numere marele Andrei Mureșanu (1816-1863), născut Chindriș, a cărui familie a plecat în secolul XVIII din leud și-a ctitorit în Transilvania o ilustră familie de cărturari.

Ca maramureșeni ne mândrim afirmând că poezia lui Andrei Mureșanu a fost unul dintre modelele lui Eminescu și-o anunță pe cea a dârzului George Coșbuc și pe a profeticului Octavian Goga, în a cărui revistă **Luceafărul** se vor publica și informații despre viața românilor din Maramureș.

În istoricul an 1859, la Paris, printre cei care luptau pentru Unire, Țara Maramureșului are ca reprezentant pe Constanța Dunca de Șieu, căsătorită Șchiu⁷, originară dintr-o veche familie românească maramureșeană care folosea ca scriitoare pseudonimul **Camille d'Alb**. Această maramureșeancă este autoarea romanului **Elena**, lucrare premiată de **Societatea artelor, științelor și frumoaselor arte** din Paris cu medalia de aur. Ființă sensibilă, dar și

bolnăvicioasă, Constanța Dunca de Șieu s-a stins timpuriu din viață, dar, aflându-se în în capitala Franței, în scurta sa viață, n-a ezitat a se apropia de Lamartine - marele poet de atunci, de azi și de totdeauna. Într-un articol intitulat **Două vorbe ale lui Lamartine**, apărut în revista **Familia**, Constanța Dunca de Șieu mărturisește că a fost întotdeauna primită de marele poet cu simpatie și chiar cu căldură. Ea îl descrie astfel pe Lamartine: "...înalț, mlădios, elegant în mișcări, cu gesturi studiate, puțin teatrale, parcă-i aud vocea sonoră, graiul insinuat, pătrunzător. El cunoștea bine pe români și cu nesăț îmi repeta cât dorește ca românii să prospere prin cultură." ⁸

Vorbind despre Artemie Anderco Homorodeanu, Nicolae Iorga afirma că "Maramureșul n-a avut noroc". Spusa marelui cărturar se potrivește și-n cazul Constanței Dunca de Șieu, dar și al lui Simion Botizan ⁹, născut în Strâmtura la 1844, cu prilejul morții căruia, în 1873, revista lui Iosif Vulcan scria: "...acest june român în scurta sa viață s-a dovedit un adevărat focular al românismului din Maramureș" ¹⁰. Poeziile acestei speranțe a Maramureșului și lucrările referitoare la folclorul ținutului lui de baștină, unele publicate în **Familia** și **Federațiunea** sau citite în **Societatea „Petru Maior” a Studenților Români** din Budapesta și **Societatea de lectură a românilor din Maramureș – Dragoșiana** sunt veridice certificări ale afirmației revistei ce l-a făcut cunoscut spațiului românesc pe poetul Mihai Eminescu.

În perioada 1870-1871, Mihai Eminescu are preocupări serioase pentru promovarea culturii naționale, îndeosebi în provinciile românești aflate sub stăpânire străină. Manuscrisul eminescian 2257 ¹¹ cuprinde însemnarea "Prelegeri publice (Să le țin în Maramureș) 1. Geniul național; 2. În favoarea teatrului; 3. Studii asupra pronunției; 4. Patria română; 5. Poezia populară."

Între multele însemnări despre Transilvania și Maramureș existente în manuscrisele poetului nostru național există și unul purtând numărul 2262 din perioada vieneză, pe care Eminescu a consemnat un text popular care, indiscutabil, va sta la baza poeziei de inspirație folclorică "Ce te legeni". Iată textul cules de poet:

"Ce te legeni, plopule
Fără ploaie fără vânt
Cu crengile la pământ?
Da eu cum să nu mă leagăn
Că ei că s-au vorovit
Trei băieți din Baia-Mare
Ca pe mine să mă taie
Să mă taie-n trei sfărtaie!
Să mă pună pe trei cară
Să mă ducă-n Timișoară

Să mă facă fus de moară.”

Expresiile folosite de informatorul poetului sunt specifice Maramureșului și textul n-a putut fi cules decât la Viena de la un student sau militar în termen, deoarece dovezi să fi fost Eminescu în Maramureș nu sunt. Poetul a îndrăgit acest ținut de vreme ce-a proiectat un “dodecameron dramatic” intitulat **Dragoș Vodă** pe care dacă l-ar fi realizat, potrivit opiniei eminescologului George Muntean, Eminescu ar fi ajuns “...un dramaturg de dimensiuni shakesperiane”.

“Timpul n-a avut răbdare” nici cu Eminescu, cum n-a avut nici cu alți tineri cărturari maramureșeni care, precum am văzut, au apus cu mult înainte de vreme. Spre sfârșitul veacului trecut Maramureșul a avut mai mulți animatori culturali și cărturari. Unul dintre ei a fost și T. Mărgineanu¹², teolog în Vălenii Maramureșului, care publică în **Familia** frumoase creații populare și versuri personale scrise sub influența folclorului, dar pornite din necesitățile de spirit specifice vremii în care a trăit autorul acestor versuri apărute în numărul 21 al **Familiei** pe anul 1879:

„Anticul Maramureș, să n-aibă vreo virtute?
Să n-aibă fii și fiice, în sân cu dulce dor?
Azi vechea fortăreață ce-a-nvins atâtea lupte
Azi să capituleze, să n-aibă trădători?

.....
Zeimea și națiunea ne-nvită la viață
Urmați acel grai dulce: la pază marmașienii!
În astă cetățuie a gînteii cea măreață
Să fiți voi sentinele, eroici cetățeni!

- Către maramureșeni – ”

Alături de culegerea folclorului și creațiile personale, cărturarii vremii practicau destul de frecvent traducerile și, în special, pe cele din literatura franceză. Primele apropieri de limba franceză le-a avut, în Maramureș, Georgiu Vida, urmat de Constanța Dunca de Șieu și Artemie Anderco Homorodeanu. Lor le-au urmat Tit Bud, Simion Botizan și Ion Marchiș care au făcut traduceri din limba franceză și le-au publicat în ziarul **Gutinel** la Baia Mare ori în reviste ca **Familia** de la Oradea, **Gazeta Transilvaniei** de la Brașov și **Observatorul** de la Sibiu. Fiindcă traducerile nu alcătuiesc o literatură națională, le vom pomeni doar în treacăt.

Cei mai activi traducători au fost Tit Bud care a tradus **Prelegerea ultimă** de A. Daudet și **De unde nu este întoarcere**, roman de Adrien Gabrielly, precum și Ion Marchiș care a găsit echivalențe românești pentru lucrarea **O vânătoare de lei în Senegal** de Jule Gerard.

La sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX s-au scos la lumină alte roade ale cărturarilor maramureșeni semnate de Ioan Mihalyi de Apșa, Tit Bud, Alexandru Țiplea, Ion Bârlea și alții, care vor întregi tezaurul spiritual al Țării Maramureșului.

După **1 Decembrie 1918** renașterea spirituală din România Mare o vor cunoaște din plin și cărturarii maramureșeni. Ei vor da viață unor valoroase publicații, în paginile cărora se va cristaliza o literatură cultă demnă de luat în seamă, asemeni celei populare care s-a impus pe plan național în primele două decenii ale secolului trecut.

NOTE

1. Ion Bârlea, **Însemnări din bisericile Maramureșului**, București, Editura „Casa Școalelor”, 1909, p. 43.
2. Nicolae Albu, **Istoria învățământului românesc din Transilvania**, Blaj, Tipografia „Renașterea”, 1944, p. 170.
3. Tănase Filip, **Aspecte ale literaturii și folclorului în preajma unirii Transilvaniei cu România**, în: „Pentru socialism”, 18, nr. 4615, Baia Mare, 24 noiembrie 1968, p. 1.
4. Ibidem, p. 2.
5. Dumitru Pop, **Folcloristica Maramureșului**, București, Editura Minerva, 1970, p. 26.
6. Ibidem, p. 11.
7. Andrei Radu, **Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire**, Cluj-Npoca, Editura Dacia, 1982, p. 122.
8. Ibidem, p.123.
9. Dumitru Pop, op. cit., p. 21.
10. Ibidem, p. 22.
11. M. Eminescu, **Fragmentarium**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 56, 611, 613, 614.
12. Dumitru Pop, op. cit., p. 39.